

ПРОФЕСІЙНА ОСВІТА

УДК 37.011.31.09. (477) «XX»

Микола ПАНТЮК

ВИМОГИ ДО ВЧИТЕЛЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ ЗАВДАНЬ ЙОГО ПІДГОТОВКИ (30–ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ)

У статті аналізується процес становлення педагогіки як науки на початку ХХ ст. та особливості підготовки педагога до виховної діяльності. Обґрунтовується роль учителя як організатора педагогічного процесу. Аналізуються вимоги до нього крізь призму тодішнього соціального замовлення, визначаються якості, здібності та уміння, якими він повинен оволодіти.

В статье анализируется процесс становления педагоги как науки начала ХХ ст. и особенности подготовки педагога к воспитательной деятельности. Обосновывается роль учителя как организатора педагогического процесса. Анализируются требования к нему сквозь призму социального заказа 30-х годов ХХ столетия, определяются качества, склонности и умения, которыми он должен овладеть.

In the article we research the issue of becoming pedagogy as science and educative activity of a teacher in the 20th centuries. The article is devoted to the role of the teacher as an organizer of pedagogical process. The requirements to it in the light of that time social order are analysed; qualities, capabilities and abilities necessary for him are determined.

Учительська професія завжди привертала пильну увагу педагогів, психологів, філософів, громадськості з огляду на те, що педагогові-виховнику довіряли найголовніше – дитину. До представників цієї професії ставилися особливі вимоги й завдання, визначалися спеціальні риси, здібності та вміння, якими повинен володіти педагог. Науковці і сьогодні обстоюють думку, що не кожен може бути педагогом. Кожен етап розвитку суспільства, проте, ставив особливі, соціально-зумовлені вимоги як до педагогічної науки загалом, так і до професії учителя зокрема.

Сьогодні ці питання також привертають увагу науковців, оскільки утвердження незалежної держави, відродження таких цінностей, як свобода, гуманізм, дитиноцентризм вимагають особливо виваженої та науково-обґрунтованої позиції педагогічних працівників. Цій проблемі присвячені наукові праці В. Андрущенка, Я. Болюбаша, Г. Васяновича, В. Лугового [1; 2; 4]. Вчені наголошують на необхідності перегляду існуючих підходів до підготовки майбутнього учителя. Важливим, на нашу думку, є ретельний, неупереджений перегляд історичного аспекту цієї проблеми. Підійти до цього слід об'єктивно, цілісно, висвітлюючи як позитивні, так і негативні аспекти означеної проблеми.

Метою нашої статті є обґрунтування вимог до вчителя крізь призму завдань його підготовки на основі всебічного аналізу документів, наукової та методичної літератури першої третини ХХ століття.

На початку 30-х років ХХ-го століття особливо важливою значення в усьому педагогічному процесі надавалося ролі вчителя. Акцентувалася увага на його якостях, здібностях, уміннях та на особливостях підготовки. Ця проблема була наріжним каменем у марксистсько-ленінській педагогіці. Пріоритетна роль учителя обстоювалася чи не у всіх наукових працях, публіцистичних статтях та інших популярних виданнях, які виходили у цей період на теренах Радянського Союзу.

У зв'язку з цим різнобічні вимоги ставилися передовсім до підготовки вчителя, до його якостей, відповідальності, а також акцентувалася увага на винятково авторитетній і високій

ролі у справі виховання «мільйонів ініціативних і свідомих учасників соціалістичного будівництва». З іншого боку, ставилися вимоги і до держави, яка повинна була виявляти винятково уважне «ленінське ставлення до вчителя».

Така позиція посилювалася ленінським положенням про те, що «народний вчитель повинен у нас бути поставлений на таку висоту, на якій він ніколи не стояв, не стоїть і не може стояти в буржуазному суспільстві» [3, с. 389]. У зв'язку з цим, передовсім, ставилася вимога до підвищення матеріального статусу вчителя, але, на превеликий жаль, вона визначалася у дуже і дуже примітивній формулі «не жаліти зі збільшенням видачі хліба учителям» [3, с. 388]. Зазначаємо, що таким шляхом не можна було забезпечити якісного педагогічного процесу і вимагати від учителя якоїсь особливої віддачі, проте ідея комунізму і вся структура діяльності школи, позашкільних закладів різними шляхами та методами досягала того, що учитель максимально віддавався своїй роботі.

Цитуючи В. Леніна, який сказав, що високого становища вчителя можна досягнути лише систематичною, неухильною впертою працею над його духовним ростом і над його всебічною підготовкою до дійсно високого звання [3, с. 389], педагоги обґрунтовували шлях та механізм досягнення мети радянської освіти.

Обов'язковою складовою чи не кожної наукової праці і особливо підручників та посібників, які презентувалися майбутнім педагогам, був розділ (або складова частина праці), присвячений критиці буржуазних теорій. І хоча сьогодні можемо констатувати факт, що всі вони мали, як правило, позитивне зерно, однак обов'язковим елементом була критика, і вона часто базувалася на неперевіраних, непідтверджених даних, а керувалася лише ідеологічним розумінням тих чи інших процесів.

З огляду на те, що вчитель розглядався як неухильний і впертий борець за генеральну лінію партії у справі виховання молодого покоління, перед ним ставилася вимога наситити партійністю усю свою роботу, боротися з проникненням різних буржуазних теорій [5, с. 389]. Найбільше критикувалася та позиція вчених, що виховання повинно стояти понад справами партії, понад ідеологією, абстрагуватися від цих проблем і акцентувати увагу на культурі особистості, на її потребах: «Всі ці теорії, насправді, ведуть боротьбу проти класової спрямованості, проти партійності учителя під прапором більш «широких» точок зору і більш «далеких» і «високих» завдань виховання» [5, с. 389]. Передовсім критикувався «реакційний педагог» М.М. Рубінштейн. Автори підручників досліджуваного періоду називають його позицію лицемірною і брехливою теорією буржуазної ідеології, оскільки вчений стверджує, що поряд з державою, і навіть над нею, повинні бути культурні завдання суспільства. М.М. Рубінштейн приходив до висновку, що педагогіка і школа не повинні бути пов'язані з державою і часом, а педагог має йти далі, окрім державної місії, його невід'ємною місією повинна бути місія культурна, яка виходить за рамки держави. Ці теорії називалися білогвардійськими, вони загрожували суспільству, заперечувалися позиції «надкласовості виховання» і загальнокультурної ролі вчителя. Позиція була однозначною: класовий ворог М.М.Рубінштейн вчить учителя лицемірити і шкодити справі комуністичного виховання [5, с. 390].

У цю ідеологічну «м'ясорубку» потрапила і теорія А. Г. Калашнікова, який також намагався вийти за рамки ідеології радянської держави. А. Г. Калашніков вказує, що партійний педагогічний світогляд обмежений і звужений рамками своєї соціально-політичної доктрини. Вчений говорить про те, що кожен член тієї чи іншої партії повинен створити власний педагогічний світогляд.

Такі теорії вступали у суперечність з ідеологією пролетаріату, їх представників називали залишками «розбитого, але ще не добитого класу» [5, с. 390]. Ці ж теорії називаються особливо небезпечними. Ця небезпека розглядалася як синонім «лівацької» теорії «відмирання школи» і зниження ролі вчителя. Педагоги того часу стверджують, що «ліваки» прагнуть відтіснити вчителя на другий план, на другорядну роль помічника, консультанта, за їх думкою: все буде виховувати, всі будуть виховувати, скрізь йде виховання, а це означає, що школа відіме, а разом з нею і вчитель. Це один із численних шкідливих наслідків антиленінської «теорії відмирання школи», – «теорія» стихійності у вихованні, «теорія» усунення вчителя від виховання дітей [5, с. 390].

Сьогодні ми стверджуємо, що з'явилося чимало відомих вчених-педагогів, які стоять

саме на тих позиціях, що нещадно критикувалися у досліджуваній період. Йдеться про роль вчителя як консультанта, помічника, партнера учня, про дитиноцентризм. Проблеми партії та її ідеології, держави та її часто хибних позицій відходять у педагогічному русі на другий план.

У період 30-х років ХХ-го століття школа не утаємничувала класових цілей виховання, оскільки її ідеологи вважали, що комуністичне виховання – це ціль більшості, ціль усіх трудящих, що може бути досягнута тільки під керівництвом пролетаріату та його партії [5, с. 390].

Відкидаючи будь-які теорії загальнокультурної ролі вчителя, за якими вбачалися буржуазні цілі виховання, радянська школа ставила до вчителів передовсім вимогу партійності, тобто його безмежної відданості справі робітничого класу і комуністичної партії і неодмінного проведення у життя лінії партії та боротьби з будь-якими ідеологічними збоченнями.

Перед вчителем ставилися такі головні вимоги: бути озброєним марксистсько-ленінською теорією, знати головні твори К. Маркса, Ф. Енгельса, В. Леніна, Й. Сталіна, учитель мусив бути войовничим матеріалістом-діалектиком. Такою була позиція партії пролетаріату.

Наступна вимога пов'язувалася з добрим знанням свого предмету на міцному ґрунті широкої загальної освіти та марксистсько-ленінського світогляду. Безперечно, тут були певні суперечності, оскільки марксистсько-ленінський світогляд не передбачав об'єктивного відображення наукових концепцій та положень, які стосувалися життя суспільства та розвитку різних наук.

Ще одна вимога пов'язувалася з політехнічною підготовкою вчителя, значення якої особливо підкреслювалося у постанові ЦК Комуністичної партії від 5.09.1931 року. Ця постанова вимагає вчителя, «що володіє політичними знаннями і практичними навичками в галузі промислової та сільськогосподарської праці та вміє виховувати покоління, яке зможе зовсім знищити відмінність між містом і селом, між розумовою та фізичною працею» [5, с. 390].

Отже, з таких загальних вимог до вчителя-вихователя у досліджуваній період впливали певні конкретні вимоги:

1. Вчитель повинен добре володіти основами марксистсько-ленінської педагогіки, загальною методикою радянської школи та спеціальною методикою свого предмету. Без цього він не міг правильно, критично оцінювати досягнення буржуазної педагогіки і не зумів би критично перетворити її для радянської школи, тобто вибрати і взяти раціональне зерно з неї, відкинувши непотрібне і небезпечне. Тут обов'язково наголошуємо на тому, що все ж без передових концепцій, положень та вивчення систем зарубіжної школи та педагогіки радянська школа не могла будуватися, але все це затінялося акцентуацією шкідливості для радянського суспільства, проте радянські педагоги активно користувалися досягненнями буржуазної педагогіки.

2. Учитель повинен володіти педагогічною майстерністю, тобто вмінням ефективно застосовувати на практиці свої знання.

3. Учитель повинен виробити у себе вміння організовувати дітей до навчальної та суспільної роботи, створювати умови і використовувати матеріальні засоби для організації педагогічного процесу, використовувати різноманітні ресурси з метою найбільшої активності, наочності навчання та виховання і тісного зв'язку його з практикою.

4. Учитель повинен був бути хорошим суспільником. Така вимога, передовсім, пов'язувалася з головною вимогою до нього – вимогою партійності [5, с. 390].

Ставлячи вимоги до радянського вчительства та визначаючи його завдання, педагоги вказували на те, що одним із важливих методів підвищення професійного рівня повинен бути метод соціалістичного змагання, що мав би поширюватися і на дитячі колективи.

У цей період активно цитуються виступи та окремі висловлювання Й.Сталіна щодо організації освітньої діяльності і розв'язання питання радянського вчительства, були тут і раціональні ідеї, насамперед, йшлося про те, що Й. Сталін вказував на 17 з'їзді партії про недопустимість «загону» педагогічної освіти, який «межує з державною небезпекою» [5, с. 390]. Таким чином, усвідомлення того, що освіта повинна відігравати важливу роль у суспільстві, значило, що до вчителя-педагога держава мала ставитися уважно. Але історія засвідчує, що це були лише декларації, так і не виконані перед радянським вчительством. Справді, воно було поставлене в надзвичайно складні умови.

На словах зусилля партії і влади скеровувалися на те, щоб підвищувати кваліфікацію педагогів, що працювали у школі. Для цього організовувалися вечірні, заочні навчальні педагогічні навчальні заклади, різноманітні курси, у школах проводилися заняття під керівництвом більш досвідчених, знаючих вчителів, стимулювалася самоосвіта шляхом диференційованої заробітної плати. Всі ці заходи використовувалися широко у період другої третини ХХ століття.

Водночас ціла низка вимог ставилася до конкретних особистісних якостей вчителя. Учені вказували, що особисті якості і особиста поведінка вчителя мають важливе значення, оскільки учні повинні брати приклад з нього, його робота завжди є предметом уваги у вихованців, діяльність же – особливо тонка і складна, а тому у процесі виховання дрібниці і деталі мають іноді особливо важливе значення.

Таким чином, до особистості вчителя висувалися такі вимоги:

1. Вчитель повинен був володіти ясною, чіткою, виразною і образною мовою, говорити не поспішаючи, але й не розтягуючи слів, достатньо голосно, але не кричати. У мові вчителя не мало бути місця для слів-паразитів, також небажаними для вчителя були дефекти мови і заїкання. Проте педагоги стверджували, що всі ці вади можна було перебороти шляхом тренування, з допомогою спеціальних занять, праці з фахівцями.

2. Учитель повинен чітко, розбірливо і гарно писати, уміти користуватися графічними прийомми. Усе це повинно бути сформовано шляхом наполегливих вправ.

3. Учитель повинен рівно і спокійно ставитися до учнів, уникати запальності, дратівливості, покvapливості, але водночас не бути нерішучим і флегматичним. Ставлення вчителя до учнів повинно бути рівним і однаковим, оскільки діти дуже тонко відчувають ставлення до себе старших.

4. Радянський вчитель повинен любити дітей, знати особливості кожного віку, вміти вникнути у зацікавлення і запити дитини, знати коло її уявлень. До важливих функцій учителя належало ведення педагогічної пропаганди, допомога у правильному вихованні дітей в сім'ї, серед дорослих, охорона дітей від експлуатації, надмірних навантажень, непосильної праці, від зверхнього ставлення з боку старших та пригнічення особистості дитини. Важливою була зовнішня акуратність вчителя, ввічливість поведінки з дітьми та дорослими [5, с. 394].

Висуваючи цілу низку вимог до вчителя, педагогіка, зі свого боку, формувала методичне керівництво його діяльністю, визначаючи завдання інструктажу школи та учителю. Педагоги вказували, що вчителів повинна надаватися найрізноманітніша практична допомога щодо підвищення його кваліфікації і для успішної роботи щодо комуністичного виховання дітей. ЦК ВКП(б) з цією метою зобов'язав створити у системі органів народної освіти інститут інструкторів для постійної практичної допомоги вчителів у його щоденній діяльності. Склад інструкторів комплектувався із досвідчених вчителів, які добре знали школу та її завдання. Такі положення були регламентовані у постанові ЦК ВКП(б) від 5.09.1931 року [5, с. 394].

З цією метою у кожному районі або містечку створювалися зразкові школи, які служили еталонами для наслідування. Там, як правило, працювали педагоги – майстри своєї справи. Під педагогічною майстерністю розуміли вміння практично застосовувати педагогічну теорію в кожному конкретному випадку, розв'язувати поточні проблеми, які виникали у виховній роботі з дітьми.

Методичне керівництво й інструктаж здійснювали різноманітними засобами і методами, основними з яких були такі: обмін досвідом вчителів і шкіл між собою за допомогою зборів, методичних об'єднань, нарад тощо; важливим засобом було закріплення молодих вчителів за більш досвідченими, що одержало назву – шефство; презентація зразкових шкіл, де педагоги ознайолювалися з методикою проведення уроків, організацією виховних заходів, методичних кабінетів тощо.

Серед особливих функцій вчителя вирізнялося дослідження вчителем педагогічного процесу, кожен педагог повинен був опрацювати накопичений і систематизований досвід і презентувати його іншим вчителям на методичних об'єднаннях, зборах у вигляді окремих доповідей.

Перед майбутнім педагогом стояло завдання ознайомлення з відповідною педагогічною літературою, яка давала можливість збагачувати свої знання, розширювати кругозір, удосконалювати методику педагогічних досліджень, поширювати свій позитивний досвід

шляхом активної участі у друці педагогічної періодики.

Окремо вчитель повинен займатися суспільною роботою, головний її напрям визначався характером його виробничої діяльності у сфері виховання та культури. Громадська робота вчителя скеровувалася на допомогу комсомолу у справі організації піонерської роботи, на безпосередню допомогу піонерській організації і у її суспільній роботі як всередині, так і поза школою. Учитель-активіст скеровував свою громадську роботу на допомогу хаті-читальні, робітничому клубу з метою розв'язання їхніх культурних завдань. Однією з найбільш відповідальних і важливих ланок суспільної роботи вчителя була педагогічна пропаганда, особливо робота з батьками.

Підготовка учителя у досліджуваний період відзначалася надмірно заідеологізованим характером; у його підготовці не приховувалися класові цілі виховання; від кожного, хто обирав цю професію, вимагалось беззастережне служіння партії і державі. Проте не можемо заперечувати, що процес підготовки учителя у досліджуваний період відзначався виваженістю, науковими підходами і цілісною системою. Кожен педагог повинен був створити власний педагогічний світогляд; володіти добрим знанням свого предмету; займатися політехнічною підготовкою; удосконалювати педагогічну майстерність; стояло завдання ознайомлення з відповідною педагогічною літературою, яка давала можливість збагачувати знання, розширювати кругозір, удосконалювати методіку педагогічних досліджень; обов'язковим було розширення позитивного досвіду шляхом активної участі у видавничій діяльності тощо. Така система допомагала удосконалювати процес підготовки учителя, використовуючи усі наявні у певний історичний період засоби та ресурси.

ЛІТЕРАТУРА

1. Болюбаш Я. Державна програма «Вчитель» – поступ назустріч учителю // Рідна школа. – 2000. – № 12. – С. 3–6.
2. Васянович Г.П. Морально-правова відповідальність педагога (теоретико-методологічний аспект): Монографія. – Вид. 2. – Львів: Львів. держ. фінансово-економічний інститут, 2002. – 232 с.
3. Ленин В.И. Сочинения: Т. 27: 1921–1923 / Под ред. В.В. Адоратского, В.М. Молотова, М.А. Савельева. – 3-е изд., перепеч. без измен. со втор. испр. и доп. изд. – М.; Л.: Гос. соц. эконом. изд.-во, 1932. – 620 с.
4. Луговий В.І. Педагогічна освіта в Україні: структура, функціонування, тенденції розвитку / За заг. ред. акад. О.Г.Мороза. – К.: МАУП, 1994. – 196 с.
5. Педагогика. Учебник для высших педагогических учебных заведений. – Москва: Государственное учебно-педагогическое издательство, 1934. – 420 с.